

Prof. dr Koviljko Lovre, dr Milivoj Gajić, Stanislav Zekić,
Ekonomski fakultet u Subotici

TRANZICIONI PROCESI U POLJOPRIVREDI ZEMALJA CENTRALNE I ISTOČNE EVROPE I POZICIJA JUGOSLOVENSKE POLJOPRIVREDE

Rezime

Za većinu zemalja CIE pristup EU je glavni prioritet. Za neke zemlje vreme i uslovi priključenja još uvek nisu poznati. Osim toga, CAP EU sprovodi reforme od kojih se očekuje da se nastave tokom narednih godina. Zemlje CIE bi trebalo da definišu i sprovedu poljoprivrednu i prehrambenu politiku koja će uzrokovati manje poremećaja na tržištu. Takođe bi trebalo da se koncentrišu na izgradnju institucionalnih kapaciteta i razvoj upravljačkih sposobnosti po pitanju formulacije strategije i politike kao i implementacije. Značajnije oslanjanje na regionalnu i međunarodnu trgovinu i sprovođenje procesa reformi bi, dugoročno gledano, doprinelo produktivnosti i pozitivnim rezultatima ekonomija u tranziciji. Preporučuje se da ove zemlje restrukturiraju svoje poljoprivredne i prehrambene sektore kako bi postale konkurentne na svetskom tržištu. Pre pristupanja EU, zemlje CIE će verovatno morati da uproste reformski proces privatizacije, liberalizuju poljoprivredna ulaganja i uvedu zakonske propise kompatibilne onima u EU,

Preporučuje se zemljama CIE da svoju poljoprivrednu i prehrambenu politiku usklade sa integracijama u regionalnim i svetskim ekonomijama. Veliku prednost bi predstavljala mogućnost da EU krene u istom pravcu. Napredak u ovom smeru će rezultirati daljim restrukturiranjem poljoprivrednog i prehrambenog sektora uz veća ulaganja u tehnološke inovacije i usavršavanja i otklanjanje prepreka i ograničenja u proizvodnji, preradi i trgovanju poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima. Za ekonomije u tranziciji ovo bi značilo unapređenje kvaliteta i sigurnosti ishrane i konkurentnosti njihovih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda na regionalnom i svetskom tržištu.

Jugoslovenska poljoprivreda beleži slabije razvojne rezultate u odnosu na EU kako u pogledu rasta proizvodnje, tako i po pitanju nivoa produktivnosti rada i zemljišta, naročito u spoljnoj trgovini. Usporavanje razvojnih rezultata je, pored ekonomskih i političkih ograničenja u prethodnoj deceniji, posledica dvostrukog modela razvojne strategije i odsustva jasno definisanog i po agrarnim i političkim merama operacionalizovanog, dugoročnog cilja u pogledu maksimiziranja produktivnosti tla i proizvodne stabilizacije, tj. ponude na nivou ukupne domaće potražnje i realizacije konstantnog izvoznog viška poljoprivrednih proizvoda.

TRANSITION PROCESSES IN THE AGRICULTURE OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE AND STATUS OF YUGOSLAVIAN AGRICULTURE

Abstract

For most CEE countries the highest priority is accession to the EU. The conditions and timing for certain countries to join the EU are not yet known. In addition, the EU's CAP is undergoing reforms which are expected to continue over several years. The CEE countries in transition should define and implement agricultural and food policies that are less market distorting. They should concentrate on strengthening institutional capacity building and developing managerial skills in strategy and policy formulation and implementation. Greater reliance on regional and international trade and the streamlining of the reform process would contribute to productivity and welfare gains for the transition economies in the long term. The restructuring of the agricultural and food sectors with the view to becoming competitive in world markets is recommended for these countries. Before joining the EU it is likely that the CEE countries will need to facilitate the reform process of privatization, liberalize farm inputs and capital markets and introduce legislation compatible with that of the EU.

It is recommended that the CEE countries adjust their agricultural and food policies towards integration within the regional and world economies. It would be very advantageous if EU policies could move in this direction as well. Progress in this direction will result in the further restructuring of the agricultural and food sectors with more investment in technological innovations and improvements and the removal of constraints and impediments in the production, processing and marketing of agricultural and food products. For economies in transition this would mean improving the quality and safety of food and the competitiveness of their agricultural and food products in regional and world markets. The Yugoslav agriculture realizes weaker developmental performances in relation to EU both in the growth of production and at the level of work and land productivity, especially in foreign trade. Slowing down developmental performances is in fact, besides foreign economic and political limitations in the previous decade, a consequence of the bimodal development strategy and the absence of a clearly defined and by the agrarian and political measures operationalized long-term aim with a view of maximizing soil productivity and production stabilization, i.e. the offer at the level of domestic aggregate demand and the realization of a constant export surplus of agricultural products.

1. PRISTUPNE NAPOMENE

Proces ekonomske transformacije privrede zemalja Centralne i Istočne Evrope (CIE) je, nesumnjivo, jedan od najčešće diskutovanih i, verovatno, najdiskutabilnijih ekonomskih problema poslednje decemije XX veka.⁴⁸ Literatura o transformaciji privreda zemalja Centralne i Istočne Evrope može se, krajnje uslovno, klasifikovati u tri grupe. Prva "pokriva" opšte ekonomske probleme tranzicije s teorijskog i s empirijskog stanovišta. Druga se odnosi na transformaciju pojedinih sektora, uključiv i agroindustrijski sektor. Konačno, treća grupa razmatra poljoprivredu kao potencijalnog uzročnika usporavanja procesa transformacije i izvora specifičnih teškoća integraciji ovih zemalja s Evropskom unijom.

Sam proces transformacije poljoprivrede zemalja Centralne i Istočne Evrope podrazumeva "prilagođavanje" Zajedničkoj agrarnoj politici Evropske unije, ali, istovremeno, zahteva i prilagođavanje Zajedničke agrarne politike potencijalnoj promeni privredne i agrarne strukture proširene Unije. Stoga će se u ovom radu, uz sažet prikaz početnih uslova formiranja jedinstvene Evrope, elaborirati metode

⁴⁸ Početni uvreženi optimizam o brzini i efikasnosti transformacije je u kratkom periodu demantovan i zamenjen saznanjem da je institucionalna transformacija dug i mukotrpan proces. Prilagođavanje privrede je pomno izučavano i za vreme od samo desetak godina napisana je voluminozna literatura na ovu temu. Paralelno s transformacionim procesima u državama CIE teče proces priprema i prilagođavanja za prijem ovih zemalja u članstvo EU. U akademskim i vladinim krugovima prekomorskih zemalja (pre svega u SAD i u nešto manjoj meri u Australiji) postoji prava opsesija potencijalnom ekonomskom snagom i konkurentnom sposobnošću budućeg najvećeg tržišta i najveće regionalne integracije. Eho te opsesije „opredmećen „ je na trećem Severnoameričkom samitu (Kvebek, Kanada, 20-22. april 2001. g.) „Kvebeškom deklaracijom“ koju su potpisali politički lideri zemalja Severne, Srednje i Južne Amerike („od Arktika do Ognjene zemlje), kojom se izražava spremnost za stvaranje Slobodne trgovinske zone Amerike (FTAA – Free Trade Area of the Americas). FTAA bi, bez kuge koja nije ni pozvana na Samit, obuhvatala 34 zemlje sa preko 800 miliona stanovnika i ukupnim bruto nacionalnim proizvodom preko 11000 milijardi dolara, a u njoj bi po ekonomskoj snazi dominirale SAD, sa učešćem od oko 90% u bruto nacionalnom proizvodu. Uz sve nesaglasnosti razvijenih i nerazvijenih, velikih i malih zemalja, cilj je nesporan, a eksplicitno ga je definisao predsednik SAD, sledećim rečima: „Moraćemo da stvorimo zajedničko tržište i tako, na dugu stazu, budemo u stanju da konkuriramo Dalekom Istoku i Evropi, ili možemo da nastavimo svako svojim putem. Opredeljenje da svako ide svojim putem nije dobar put.“ „dok je kanadski premijer Kretjen, zaključujući Samit naglasio: „Danas je počela nova era participacije i saradnje u našoj hemisferi“

privatizacije poljoprivrede i problematika zemljišne reforme u Centralnoj i Istočnoj Evropi, uloga Evropske unije u restrukturiranju agrarnog sektora u ovim zemljama, kao i analiza razvojnih trendova poljoprivrede SR Jugoslavije i Evropske unije u domenu proizvodnje, produktivnosti i spoljnotrgovinske razmene.

2. POČETNI USLOVI FORMIRANJA JEDINSTVENE EVROPE

Pad berlinskog zida, simbola podeljene Evrope, novembra 1989. godine i, neposredno nakon toga, reunifikacija Nemačke otvorili su novo poglavlje u dugogodišnjem nastojanju Zapada da se proširi na istok Evrope. Početni optimizam o brzini i efikasnosti "susreta" Zapada i Istoka je ubrzo odstupio pred opreznijim i zabrinjavajućim strahovanjima o mogućim političkim, ekonomskim i socijalnim implikacijama koje taj "susret" nosi. Čin rušenja zida je istovremeno i simbol, do tada nezamislivog procesa dugotrajne i mukotrpane izgradnje ujedinjene Evrope i prilagođavanja privreda CIE pravilima i uslovima funkcionisanja tržišne privrede.

Već naredne godine EU je usvojila PHARE⁴⁹ program s osnovnom namerom otpočinjanja operacija podrške (programske i finansijske) tranziciji CIE ka slobodnim tržišnim demokratijama. U fokusu PHARE programa su dva područja: institucionalna izgradnja (oko 30% budžetskih sredstava) i investiciona podrška (oko 70% programskih sredstava). PHARE takodje finansira i TAIEX aktivnosti⁵⁰.

Događaji na političko-ekonomskoj sceni Evrope su se odvijali munjevitom brzinom. Ono što je do skora bilo nezamislivo postalo je realnost. Zemlje rasformiranog

⁴⁹ Za realizaciju PHARE (Poland and Hungary: Action for the restructuring of the Economy) programa EU je odobrila budžetska sredstva u godišnjem iznosu od 1,5 mlrd. EURA (cene 2000. G.) za period 2000-2006.godina. Osim PHARE programa EU je otvorila brojne programe za zemlje CIE. Npr.: ISPA (Strukturalna politika u periodu pre pristupanja EU), SOCRATES II (obrazovanje), LEONARDO DA VINCI II (stručno usavršavanje), RAPHAEL (kultura), LIFE III (okruženje), itd. 50 TAIEX (Technical Assistance Information Exchange Office) je formiran januara 1996. Godine s namerom da asociranim zemljama CIE pruža tehničku pomoć za usklađivanje legislative s EU. Web sajt TAIEX-a :<http://cadmos.carlbro.org/whatisTAIEX.asp>.

⁵⁰ TAIEX (Technical Assistance and Information Exchange Office) je formirana januara 1996. godine s namerom da asociranim zemljama CIE pruža tehničku pomoć za usklađivanje legislative s EU. Web sajt TAIEX-a: <http://carmos.carlbo.org/whatisTAIEX.asp>.

Varšavskog pakta su jedna za drugom podnosile zahteve EU za prijem u članstvo⁵¹ i time pred EU stavile novi izazov: kako integrisati u jedinstvenu Evropu zemlje s dijametralno različitim političkim i ekonomskim sistemima u model slobodne privrede. Stoga je Evropski savet na poznatom zasedanju u Kopenhagenu (1993. g.) definisao i usvojio političke, ekonomske i pravne kriterijume (poznate kao *acquis communautaire*)⁵² za prijem pojedinih zemalja u članstvo EU. Rigidnost *acquis communautaire* je u većini zemalja CIE izazvalo talas nezadovoljstva, a sami kriterijumi su tumačeni ne kao uslovi za prijem u članstvo već kao "ucena" EU. Bez obzira na nezadovoljstvo, zemlje CIE su stavljene pred svršen čin. Iz svih institucija EU im je upućen jednodušan signal da "uzmu lii ostave".

Zemlje aplikanti, su razvrstane u dve kategorije u zavisnosti od stepena ispunjenosti postavljenih uslova. Zemlje prvog "talasa" (tzv. Luksemburška grupa) čiji se prijem očekuje u 2002. godini su Poljska, Mađarska, Češka. Slovenija i Estonija (i Kipar), dok se prijem zemalja drugog "talasa", tj. Rumunije, Bugarske, Slovačke, Litvanije i Latvije (tzv. Helsinška grupa u kojoj su osim 5 zemalja CIE još i Turska i Malta) očekuje 2006. godine.⁵³ Sve ove zemlje su prihvaćanjem tzv. Evropskog sporazuma, dobile status "asociranih" država.

U privrednoj strukturi zemalja CIE poljoprivreda ima znatno veći specifični značaj nego što je to slučaj sa zemljama članicama EU. Šta više, očekivanja su da će proširenje EU s ovim zemljama imati najveći strukturni uticaj upravo u poljoprivredno-prehrambenom sektoru. Stoga, osim neophodne transformacije i restrukturiranja

⁵¹ Redosled podnošenja zahteva nije bitan za ovaj rad. Dovoljno je napomenuti da su Čehoslovačka, Mađarska i Poljska već 1991. g. potpisale tzv. Evropski sporazum s EU. Do sada je ovaj aranžman potpisalo 13 zemalja. Uz 10 zemalja CIE potpisnici su još Turska, Kipar i Malta.

⁵² *Acquis communautaire* u najkraćem obuhvataju tri kriterijuma za ocenu spremnosti pojedinih zemalja za prijem u članstvo EU: 1) politički, uključiv steon demokratizacije, vladavinu prav i ljudska prav; 2) ekonomski, uključiv prilagođavanje tržišnoj privredi i sposobnost prilagođavanja kompetitivnosti tržišnih snaga u EU; 3) ostale obaveze, obuhvataju demonstraciju sposobnosti ispunjavanja obaveza koje članstvo u EU podrazumeva, uključiv implementaciju političkih, ekonomskih i monetarnih ciljeva.

⁵³ Digresije radi nije suvišno dodati da je Kvebeškom deklaracijom potvrđen ranije utvrđeni datum o potpisivanju Sporazuma o FTAA do 01.01.2005. godine.

poljoprivrede u CIE poljoprivreda EU se neminovno suočava s neophodnošću prilagodjavanja Zajedničke agrarne politike (CAP) novim okolnostima.⁵⁴

3. METODE PRIVATIZACIJE POLJOPRIVREDE I ZEMLJIŠNA REFORMA U CENTRALNOJ I ISTOČNOJ EVROPI

Osnovni ciljevi reformi tokom tranzicionog perioda u zemljama CIE su dekolektivizacija poljoprivrede i ponovno uspostavljanje privatnih svojinskih prava. Privatizacija zemljišta i nezemljišnih fondova poprima različitije forme, rezultirajući različitim stepenima fragmentacije vlasništva u poljoprivredi.

Zemlje CIE su izabrale različite metode za privatizaciju agrarnih fondova. U Bugarskoj i Čehoslovačkoj poljoprivredno zemljište je restituisano prethodnim vlasnicima. Poljska je prodala jedan deo zemljišta koji je bio u državnoj svojini, dok je Madjarska implantirala vaučerski sistem za privatizaciju većeg dela poljoprivrednog zemljišta. S izuzetkom Poljske, značajan deo poljoprivrednog zemljišta je restituisan prethodnim vlasnicima. U slučajevima kada nije moglo biti restituisano zemljište koje su posedovali pre kolektivizacije, prethodnim vlasnicima su data vlasnička prava na zemljište komparabilne površine i kvaliteta.

Izuzetci od restitucije su vaučerska privatizacija i distribucija zemljišta zaposlenim u kolektivnim gazdinstvima u Madjarskoj. Na taj način je privatizovano oko 2/3 zemljišta koju su koristile zadruge. Drugi izuzetak je prodaja državnog zemljišta u Poljskoj. Od restitucije su izuzeti i Katoička crkva u Češkoj, italijanski građani u Sloveniji, vlasnici kojima je oduzeto zemljište pre 1947. u Rumuniji i pre 25. februara 1948. u Čehoslovačkoj.

⁵⁴ Anticipacija proširenja EU je delom sadržano u reformi CAP 1992.g. poznatijom pod nazivom „MacSharry-jeva reforma CAP“ i još više u reformi CAP koja je normativizovana u dokumentu EU Commission: „Agenda 2000- For a stronger and wider Union“, Brussels.

Tabela 1. Metode privatizacije zemljišta u zemljama CIE

Država	Kolektivne farme	Državne farme ^a
Bugarska	Restitucija	Ostalo ^c
Češka	Restitucija	Prodaja (lizing) ^b
Madjarska	Restitucija Distribucija Prodaja za kompenzacione obveznice	Prodaja za kompenzacione obveznice Prodaja (lizing) ^b
Latvija	Restitucija	Restitucija
Litvanija	Restitucija	Restitucija
Poljska		Prodaja (lizing) ^b
Rumunija	Restitucija Distribucija	Restitucija Neodlučeno ^b
Slovačka	Restitucija	Prodaja (lizing) ^b
Slovenija		Restitucija
Estonija	Restitucija	Restitucija

^a U svim državama CIE zemljište koje koriste istraživačke farme je izuzeto od privatizacije.

^b Zemljište se izdaje u zakup pojedincima ili preduzećima dok se ne donese odluka o prodaji.

^c U Bugarskoj je teško napraviti distinkciju između državnih i kolektivnih gazdinstava zbog formiranja i kasnije zabrane agro-industrijskih kompleksa. Deo zemljišta je klasifikovan kao državna svojina i to zemljište je restituisano, dok "preostali" deo zemljišta još nije privatizovan. Zemljište na kojima su izgrađene velike stočarske farme će biti privatizovano po posebnoj proceduri.

Izvor: Swinnen, F. M. J., Mathijs, E.: "Agricultural privatization, land reform and farm restructuring in Central and Eastern Europe: A comparative analysis", u Swinnen, F. M. J., Buckwell A. i Mathijs, E. (eds.): "Agricultural Privatisation, Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe", Ashgate, Aldershot, 1997, str. 337.

Dok je u većini zemalja CIE zemljište restituisano prethodnim vlasnicima to nije slučaj s ostalim agrarnim fondovima. U nekima od zemalja i nezemljišni fondovi su restituisani, ali u većini slučajeva privatizacija je sprovedena podelom vaučera koji su transformisani u kapitalne udele u novoformiranim zadružnim farmama ili su korišćeni za kupovinu nezemljišnih fondova radi privatne eksploatacije. Metod vaučerske privatizacije u poljoprivredi je bio predmet obimnih diskusija. Diskusije su se vodile uglavnom oko utvrđivanja vrednosti fondova i primenjenih formula za proračun raspodele vaučera. Odabrana rešenja u pojedinim zemljama su dominantnim delom zavisila od političkih odnosa. Ilustracije radi, aktivnim članovima u Sloveniji je "pripalo" 20% nezemljišnog kapitala, u Madjarskoj 40%, a u Litvaniji 100%. U

Čehoslovačkoj vaučeri su distribuirani prema shemi 50/30/20: 50% prethodnim vlasnicima zemljišta, 30% prethodnim vlasnicima nezemljišnog kapitala i 20% po osnovu radnog doprinosa. U Bugarskoj i Rumuniji po osnovu “radnog doprinosa” je distribuirano 50%, odnosno 60% nezemljišnog kapitala.

Tabela 2. Struktura poljoprivrede zemalja CIE prema korišćenom zemljištu

Država	Udeo u ukupnoj poljoprivrednoj površini (%)							
	Zadruga*		Državna preduzeća**		Ostale korporativne farme***		Privatne farme****	
	Pre-tranz.	Post-tranz.	Pre-tranz.	Post-tranz.	Pre-tranz.	Post-tranz.	Pre-tranz.	Post-tranz.
Madjarska	80	28	14	4		14	6	54
Češka	61	43	38	2		32	0	23
Poljska	4	3	19	7		8	77	82
Estonija	57		37			37	6	63
Slovenija			8	4			92	96
Latvija	54		41	1		4	5	95
Litvanija			91	33			9	67
Bugarska	58	42	29	6			13	52
Rumunija	59	12	29	21			12	67
Slovačka	69	60	26	15		20	5	5
	Prosečna veličina u ha							
	Zadruga*		Državna preduzeća**		Ostale korporativne farme***		Privatne farme****	
	Pre-tranz.	Post-tranz.	Pre-tranz.	Post-tranz.	Pre-tranz.	Post-tranz.	Pre-tranz.	Post-tranz.
Madjarska	4179	833	7138	7779		204	0.3	3.0
Češka	2578	1447	9443	521		690	5.0	34.0
Poljska	335	222	3140	620		333	6.6	7.0
Estonija	4060		4206			449	0.2	19.8
Slovenija			470	371			3.2	4.8
Latvija	5980		6532	340		309	0.4	23.6
Litvanija			2773	372			0.5	7.6
Bugarska	4000	637	1615	735			0.4	1.4
Rumunija	2374	451	5001	3657			0.5	2.7
Slovačka	2667	1509	5186	3056		1191	0.3	7.7

Napomene:

*pred-tranzicije zadruga transformisane u privatne proizvodne zadruga ili slične asocijacije;

**državne predtranzicione farme i posle transformacije su ostale u državnom vlasništvu;

** akcionarska preduzeća, kompanije s ograničenom odgovornošću i ostali slični poslovni entiteti;

***pre tranzicije okućnice, post-tranzicione privatne farme s delimičnom (part-time) zaposlenošću,

Izvor; European Commission: "Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries - Summary Report" Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, June 1998, str. 24.

Dosadašnji rezultati prestrukturiranja poljoprivrede i izrastanja novih organizacionih struktura su transparentno prikazani u Tabeli 2.⁵⁵

Tri pravno-istorijska faktora su bili ključne determinante u izboru privatizacije agrarnih fondova: (1) vlasnički status u post-kolektivističkom periodu; (2) etnička pripadnost vlasnika u pre-kolektivističkom periodu; i (3) jednakost distribucije u periodu pre kolektivizacije.

Skoro sve države CIE su u predtranzicionom periodu imale kolektiviziranu poljoprivredu s dualnim osobenostima: velika kolektivna ili državna poljoprivredna preduzeća, s jedne, i mala poljoprivredna gazdinstva ili okućnice, s druge strane. Opšta karakteristika procesa restrukturiranja poljoprivrede je opadanje i veličine i broja kolektivnih i državnih farmi i malih privatnih gazdinstava. S druge strane, broj i veličina privatnih farmi je u blagom porastu. Evidentno je da na prostorima ovih zemalja izrasta nova struktura poljoprivrede s novim formama privatnih i kooperativnih asocijacija koje će u budućnosti imati ključnu ulogu u razvoju poljoprivredne proizvodnje, dok će male farme i dalje biti značajan proizvođač za sopstvenu potrošnju i lokalna tržišta. U mnogim zemljama proces reprivatizacije je promenio ili menja i vizuelni izgled poljoprivrednih površina.

⁵⁵ Na žalost nema pouzdanih evidencija koliko je zemljišta i kojim metodom privatizovano. Procene se kreću u toliko širokom rasponu da su potpuno nepouzdana za bilo kakvo zaključivanje.

4. ULOGA EVROPSKE UNIJE U RESTRUKTURIRANJU AGRARNOG SEKTORA U ZEMLJAMA CENTRALNE I ISTOČNE EVROPE

Nije nevažno naglasiti da u segmentu agrar ne politike ne postoje eksplicitno definisani uslovi za članstvo u EU bilo kojoj od zemalja CIE. Naime, EU nastoji da sve zemlje tretira ravnopravno, mada su inicijalni agrarni uslovi bitno različiti. Implicitno, EU je postavila dva rigorozna “agrarna” uslova za prijem u članstvo:

- “Savladavanje strukturnih problema”, što znači da sve zemlje nakon sprovedenih agrarnih reformi moraju formirati agrarnu strukturu zasnovanu na privatnom vlasništvu, kao i funkcionisanje domicilnog tržišta s privatnim proizvođačima poljoprivrednih proizvoda, inputa i usluga;
- Harmonizacija interne tržišne regulative, veterinarske zaštite stoke, zdravstvene ispravnosti prehranjenih artikala, označavanja i sl. sa standardima EU.

Ispunjavanje ovih uslova podrazumeva sprovođenje ukupnog tranzicionog procesa u poljoprivrednom sektoru, što primarno uključuje:

- Kreiranje novog makro-ekonomskog ambijenta za poljoprivredu (cenovnu i tržišnu liberalizaciju);
- Zemljišnu reformu i formiranje novih agrarnih struktura zasnovanih na privatnom vlasništvu nad zemljištem i ostalim proizvodnim fondovima;
- Kreiranje kompetitivnog ambijenta za poljoprivredu (privatizacija agro-preradivačke industrije, industrije agrarnih inputa, usluga agraru i trgovine);
- Kreiranje ruralnog finansijskog sistema prilagodjenog potrebama privatizovane poljoprivrede; i
- Institucionalnu reformu radi formiranja institucija i javnih usluga potrebnih i primerenih tržišnoj privredi.

Juna 1999. godine Ministarski savet EU je usvojio regulativu⁵⁶ za pomoć u restrukturiranju poljoprivrednog sektora zemalja aplikantata. Raspoloživa sredstva iznose 529 miliona EURA godišnje, do 2006. g. Mesec dana docnije Evropska komisija

⁵⁶ Regulation No. 1268/1999 of 21 June 1999, OJL 161/87.

je usvojila odluku o alokaciji SAPARD (The Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) sredstava prema sledećim kriterijumima: poljoprivredno stanovništvo, poljoprivredne površine, kupovna moć GDP per capita i specifična teritorijalna situacija u svakoj od zemalja CIE. Fondovi SAPARD-a se mogu koristiti za prilagodjavanje agrarnih politika CIE. Zajedničkoj agrarnoj politici EU i za ruralni razvoj. Upravljanje finansijama fonda se zasniva na sledećim pravilima:

- potpuna decentralizacija upravljanja programom,
- primena EAGGF (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund) pravila u obračunskoj proceduri i
- diferencirano odobravanje sredstava.

Na osnovu navedenih kriterijuma i pravila SAPARD fond je raspodeljen zemljama aplikantima za pridruživanje EU na sledeći način:

Tabela 3. Alokacija SAPARD sredstava

Država	Iznos (mil. EURA)
Madjarska	38,713
Češka	22,445
Poljska	171,603
Estonija	12,347
Slovenija	6,447
CIEI	251,555
Latvija	22,226
Litvanija	30,345
Bugarska	53,026
Rumunija	153,243
Slovačka	18,606
CIE II	277,446

Izvor: EU Commission: ^WEU and enlargement - Pre-accession instruments: Focus on agriculture”, Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels 2000, str..7. (http://europa.eu.int/comm/dg06/publi./caprep/sapa_en.pdf).

Sredstva SAPARD fonda se mogu u zemljama CIE koristiti za finansiranje projekata:

- investicije u poljoprivredna gazdinstva,
- unapređenje prerade i tržišta poljoprivrednih i proizvoda ribarstva.
- poboljšanje opreme za veterinarsku i fito-sanitarnu kontrolu, kontrolu namirnica i zdravstvenu zaštitu potrošača,
- metode agrarne proizvodnje koje su koncipirane za zaštitu prirodnog okruženja i održavanje prirodnog pejzaža,
- razvoj i diverzifikaciju privrednih aktivnosti kao alternativnih izvora dohotka,
- izgradnja i menadžment pomoćnih poljoprivrednih usluga,
- formiranje proizvođačkih grupa i asocijacija,
- revitalizacija i razvoj sela i zaštita i konzerviranje ruralnog nasledja;
- poboljšanje kvaliteta zemljišta i reparcelizacija,
- uspostavljanje i ažuriranje zemljišnog registra,
- poboljšanje obrazovanja zanatlija,
- razvoj i poboljšanje ruralne infrastrukture,
- upravljanje vodnim resursima za potrebe poljoprivrede,
- šumarstvo, uključiv pošumnjavanje poljoprivrednog zemljišta, investicije u šumska gazdinstva u privatnoj svojini i preradu i marketing proizvoda šumarstva,
- tehničku pomoć za izradu studija koje se odnose na pripremu i monitoring programa, informativnu i publicističku kampanju.

Kudikamo važnije pitanje od finansijske pomoći za restrukturiranje poljoprivrednog sektora jeste uloga EU u procesu “približavanja” agrarnih politika ovih zemalja reformisanoj Zajedničkoj agrarnoj politici i stvaranje uslova za integraciju poljoprivrede u tržišni sistem EU. Naime, EU je najznačajniji trgovinski partner za sve “asocirane” zemlje, dok je, s druge strane, “blok” ovih zemalja posle SAD najvažniji trgovinski partner za EU.

Jedna od glavnih tema u bilateralnim trgovinskim pregovorima EU s “asociranim” državama jeste progresivna liberalizacija uslova razmene za poljoprivredno-prehrambene proizvode koji su predmet carinskih zahvatanja u međusobnoj razmeni. Države CIE nastoje da se izbere za što povoljniji pristup tržištu EU, od čega očekuju poboljšanje sopstvene konkurentnosti stimulisanjem rasta proizvodnje. Takođe, zahtevaju od EU ukidanje izvoznih subvencija za poljoprivredno-prehrambene proizvode koji se izvoze na njihova tržišta. Konačno, spremne su za postupno otvaranje

svojih tržišta pre pristupanja EU kako bi izbegle tzv. šok kompetitivnosti nakon pristupanja EU.

U martu 1999. g. Savet je ovlastio Evropsku komisiju da “otvori” odvojene pregovore sa svakom od zemalja aplikantata o obimu tarifnih koncesija za poljoprivredne proizvode koji su uključeni u Evropski sporazum. Mandat Komisije se odnosi na proces pridruživanja i zasnovan je na pretpostavci da progresivna i kontrolisana liberalizacija bilateralne trgovine poljoprivrednim proizvodima predstavlja važan instrument u pripremi za ekonomsku integraciju “asociranih” zemalja u Evropsko tržište. S druge strane, od pregovora se očekuje da uspostave fer balans interesa EU i njenih članica s interesima zemalja CIE.

Pregovori su obuhvatili tri različita pristupa u zavisnosti od karaktera poljoprivredno prehrambenih proizvoda. Stoga su i poljoprivredni proizvodi u konačnom sporazumu razvrstani u tri kategorije:

- **Lista 1:** Za najmanje senzitivne proizvode (tj. izvozne proizvode iz zemalja CIE na koje se primenjuje carinska stopa EU 10% ili niža) sporazum predviđa potpunu i neodložnu liberalizaciju bez kvantitativnih ograničenja. Lista obuvata preko 400 proizvoda od kojih su najznačajniji južno voće, maslinovo ulje i konjsko meso.
- **Lista 2:** Za proizvode s ove liste primenjen je metod tzv. “dvostruke nule” koji podrazumeva recipročnu eliminaciju izvoznih refundacija i uvoznih carina u okviru tarifnih kvota. Inicijalni nivo tarifnih kvota je postavljen na što je moguće višem nivou, odnosno na nivou koji je korespondirao obimu međusobne razmene u prethodnom trogodišnjem periodu. Povećanje godišnjih tarifnih kvota se bilateralno dogovora u zavisnosti od senzitivnosti proizvoda i potencijala obima razmene, Na ovoj listi su proizvodi za koje EU primenjuje zastitu na granici (bilo uvozne carine ili izvozne refundacije), kao što su svinjsko i živinsko meso, sirevi i neke vrste voća i povrća. Proizvodi, koji uživaju internu dohodovnu podršku EU nisu inkorporirani u ovu listu, ali sporazumi predviđaju i njihovo uključivanje u narednoj fazi pregovora;

- **Lista 3:** Na ovoj listi su proizvodi s ograničenim obimom razmene za koje će se koncesije odobravati po principu “od slučaja do slučaja” na osnovu “ad hoc” zahteva koje će podnositi svaka od zemalja CIE.
- Sporazumi o trgovinskoj liberalizaciji su potpisani sa svih 10 zemalja CIE i međusobno se razlikuju u zavisnosti od spremnosti pojedinih zemalja da liberalizuju trgovinu. Prvi sporazum je počeo da se primenjuje od 01. jula 2000.

Druga, bitna, tema je kako će proširenje EU uticati na njenu pregovaračku poziciju i obaveze koje proističu iz Članstva u WTO (Svetska trgovinska organizacija). Ovo se prevashodno odnosi na obavezu postupnog smanjenja izvoznih subvencija i eliminisanja drugih mehanizama dohodovne podrške poljoprivredi. Novembra 1999. g. Evropska komisija i “asocirane” države su postigle saglasnost o rastućoj koordiniranoj poziciji u WTO.⁵⁷

Konačno, važno pitanje je i harmonizacija zajedničkih eksternih carinskih tarifa. Proces harmonizacije carina znači da će doći do izvesnih promena u nivou carina u zemljama CIE. S obzirom da poljoprivreda EU uživa znatno veću eksternu zaštitu nego poljoprivreda zemalja CIE pretpostavlja se da će se u proseku carine u ovim zemljama povećati, što s druge strane nije u saglasnosti s pravilima WTO o carinskim unijama (član XXIV iz 1994.) koja ne dozvoljavaju da formiranje carinskih unija povećava barijere u trgovini s trećim zemljama. Za sada je ovaj problem svesno zanemaren, s tim da se u “asociranim” zemljama pristupilo postupnoj harmonizaciji carina.

Osim ovih navedenih makro-ekonomskih aspekata uskladjivanja agrarnih politika zemalja CIE sa Zajedničkom politikom EU, ostaje još čitav niz “analitičkih” neusklađenosti u agrarnim politikama, koje su uglavnom “rezultat” nasleđja iz perioda centralno-planske privrede u ovim zemljama. Svakako, prominentno mesto ima diskrepanca u nivoima zaštite i dohodovne podrške poljoprivredi. Notorna je činjenica

⁵⁷ Ni malo nije slučajno što je novembra 1999. g. organizovana zajednička konferencija EU i “asociranih” država o pregovaračkoj poziciji EU u WTO. Na konferenciji je komesar za poljoprivredu EU, Franz Fischler, jasno stavio do znanja da u budućim WTO pregovorima EU i 10 zemalja Centralne i Istočne Evrope treba da nastupe kao jedinstven partner.

Ovakav pristup se predominantno zasniva na nastojanju EU da ojača svoju poziciju u odnosu na SAD i zemlje koje je podržavaju (Japan i Cairns grupacija) u okviru predstojećih WTO pregovora o trgovini poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

da je nivo zaštite poljoprivrede u “asociranim” državama daleko ispod nivoa u EU, iako je i EU u procesu reformi kojima se snižava nivo zaštite poljoprivrede. Usklađivanje nivoa zaštite s nivoom u EU implicira ogromne budžetske izdatke za ove zemlje. Preliminarne računicе pokazuju da bi budžetski izdaci za poljoprivredni sektor u ovim državama porasli petostruko.⁵⁸ Rast budžetskih izdataka na subvencije u poljoprivredi donekle bi se mogao reducirati snižavanjem ili potpunim eliminisanjem subvencionisanja proizvodnje i kamatnih stopa. No, i pored ovakvog ublažavanja pritiska na budžet, izdaci na subvencije poljoprivredi bi bili preveliko budžetsko opterećenje. Čak kad bi poreski obveznici i mogli “apsorbovati” povećane izdatke, ne treba posebno dokazivati da bi ovakva eskalacija budžetskih izdataka neminovno značila izuzetan pritisak na inflaciju. Zemlje CIE su se tokom tranzicionog perioda izborile s visokim inflatornim pritiscima, tako da bi ponovno oživljavanje inflacije u značajnoj meri erodiralo reformske efekte. Šta više, u institucijama EU opravdano se postavlja pitanje kako će budžet EU izdržati povećane izdatke na poljoprivredu nakon proširenja Unije, kada je dobro poznato da je svako proširenje Unije s zemljama na nižem nivou privredne razvijenosti rezultiralo značajnom redistribucijom budžetskih sredstava. Jedno od rešenja se vidi u rastu cena poljoprivrednih proizvoda u tranzicionim privredama, i to pre pristupanja Uniji. U stvari, nastojanje je da se i cene poljoprivrednih proizvoda usklade s nivoom cena u EU. Na ovaj način bi prihodi poljoprivrednih proizvođača značajno porasli, a izbegao bi se unutar Unije cenovno indukovani enormni rast poljoprivredne proizvodnje. Naravno, rešenje je suviše jednostrano jer je više nego evidentno da potrošači u “asociranim” državama ne bi mogli da absorbuju cenovni udar prehrambenih proizvoda. Cenovno usklađivanje nakon pristupanja EU bi značilo rast stokova prehrambenih proizvoda i visoke budžetske izdatke za finansiranje ovih stokova.

Na kraju potrebno je spomenuti najznačajnije nepodudarnosti u primenjenim instrumentima agrarnih politika. Naime, zemlje CIE nastoje da povećaju proizvodnju svih poljoprivrednih proizvoda, dok EU nastoji da ograniči proizvodnju baznih proizvoda. Stoga je EU implantirala metod proizvodnih kvota za mleko i šećer, i programe za ograničavanje površina pod žitaricama, uljaricama i proteinskim kulturama. Proizvodne kvote i površine pod odredjenim kulturama se i na nivou država

⁵⁸ Detaljnije vidjeti u EU Commision: “*Agricultural Situation i Prospects in the Central and Eastern European Countries – Summary Report*”, Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, June 1998.

članica i na nivou farmi određuju na bazi prethodnog, referentnog perioda. Za države koje nastoje da pristupe Uniji u budućnosti, ovi metodi ograničavanja proizvodnje impliciraju podsticaj za kreiranje povoljnije inicijalne pozicije za alokaciju kvota i površina. Povoljnija pozicija se postiže rastom obima proizvodnje pre pristupanja Uniji, te će u momentu pristupanja Uniji obim proizvodnje proširene Unije biti veći od “normalnog”, što bi iziskivalo veća sredstva za finansiranje ograničavanja proizvodnje, a i veća sredstva za finansiranje stokova bazičnih poljoprivrednih proizvoda. Ni za ovu “neuskladjenost” u agrarnom sektoru nije definisano rešenje. Šta više, ova i još niz sličnih neusklađenosti (npr. metod alokacije izvoznih kvota koje imaju preferencijalni tretman) nisu ni predmet pregovaranja između EU i “asociranih” država.

5. RAZVOJNE TENDENCIJE POLJOPRIVREDE JUGOSLAVIJE I EVROPSKE UNIJE

U redefinisaju društveno-ekonomskog razvoja i uključivanju u svetske ekonomske tokove Savezna Republika Jugoslavija je istakla svoje opredeljenje o čvršćem ekonomskom povezivanju sa evropskim zemljama i strateškom cilju uključivanju u Evropsku uniju.⁵⁹ Nesumnjivo je da se čin uključivanja u Evropsku uniju ne može ostvariti ni brzo ni lako, nego se do tog čina može doći u postepenom i relativno dužem procesu, prvo oporavka, a zatim dinamiziranja ekonomskog razvoja i strukturnih promena i postepenim prilagođavanjem domaćeg ekonomsko-institucionalnog sistema evropskom modelu razvoja, uz prethodno zaključivanje Sporazuma o asocijaciji i stabilizaciji.⁶⁰ U tom procesu značajnu ulogu imaće poljoprivreda, odnosno

⁵⁹ Taj cilj, nesumnjivo ima značajnu ekonomsku komponentu. Naime, u periodu 1989-91. g. SRJ, odnosno Srbija i Crna Gora su 45,6% i 42,6% ukupnog izvoza i uvoza ostvarivale u spoljnotrgovinskoj razmeni sa tadašnjom EEZ. U razdoblju 1996-98. g., dakle posle višegodišnjeg perioda ekonomskih sankcija prema SRJ, taj udeo je iznosio 38% na strani izvoza i 42,4% kod uvoza. U ovom periodu je ekonomsko-regionalna koncentracija jugoslovenskog izvoza bila veća samo kod zemalja u tranziciji, s tim što je njihov udeo u tendenciji smanjenja, a udeo Unije u tendenciji povećanja.

⁶⁰ U Briselu je 30.06.2001. g. najavljeno da će se 27.07.2001. g. u Beogradu održati sastanak Konsultativne radne grupe eksperata iz SRJ i EU koji će razmatrati zaključenje Sporazuma o asocijaciji i stabilizaciji SRJ i EU. Procene su da će pregovori o ovom ugovoru trajati dve godine, a njegovim potpisivanjem Jugoslavija bi zvanično postala kandidat za punopravno članstvo u EU. Na međunarodnoj konferenciji „Priprema SRJ za evropsku integraciju“, održane 6.07.2001. g. u Beogradu procenjeno je da bi se do prijema SRJ za punopravnog člana EU moglo doći u periodu između sedam i deset godina. Evropska komisija je 10.07.2001. g. odlučila da se prvi sastanak Konsultativne grupe eksperata održi

agrarni sektor u širem smislu kako zbog značaja koji on ima u domaćoj privredi tako i/ili još više i zbog potrebe usaglašavanja domaće agrarne politike sa zajedničkom agrarnom politikom EU, ne- sumnjivo najrigidnijem ekonomsko-institucionalnom segmentu Unije.

5.1. Tendencije u rastu poljoprivredne proizvodnje

Razvojne performanse jugoslovenske poljoprivrede u poslednje četiri decenije su za oko 10% slabije nego kod poljoprivrede zemalja Evropske unije,⁶¹ što proizlazi iz dugoročnih stopa rasta fizičkog obima poljoprivredne proizvodnje od 1,23 i 1,35%, respektivno.⁶² Rast poljoprivredne proizvodnje u zemljama Unije je u proseku postojaniji, odnosno sa manje odstupanja od dugoročne tendencije, što je posledica kako činjenice da on odražava prosečne razvojne performanse poljoprivreda 15 zemalja u širokom geografskom, odnosno agro-ekološkom rasponu, tako i činjenice da se rast proizvodnje u poljoprivredama ovih zemalja odvijao u komparativno znatno stabilnijim ekonomsko-institucionalnim uslovima. U slučaju jugoslovenske poljoprivrede rast proizvodnje je znatno stabilniji u periodu do sredine osamdesetih godina (grafikon 1), kada je i ostvarena znatno veća stopa rasta. Naime, poljoprivredna proizvodnja u Jugoslaviji je u periodu od 1962. do 1987. godine eksandirala po stopi od 2,67%, što indicira za preko 40% bolje razvojne performanse u odnosu na poljoprivredu Unije (stopa rasta 1,89% - grafikon 2.A.). U periodu od 1987. do 2000.

23.jula o.g. što se može tumačiti i kao indikacija „ubrzavanja“ procesa pregovora.No, vreme će pokazati da li će „taktiku šargarep i štapa“ zameniti taktika poštovanja interesa obe strane.

⁶¹ Komparativna analiza je sprovedena u odnosu na poljoprivredu EU-15 za celo razdoblje od 1961.do 2000.g. iako je u početnom delu analiziranog perioda zajednicu činilo samo 6 zemalja.Svi podaci su,naravno,preračunati na nivo sadašnjeg obuhvata EU-15.Izvor podataka su statističke publikacije FAO-a i SZS-a.

⁶² Stope rasta proizvodnje računate su iz indeksa fizičkog obima finalne poljoprivredne proizvodnje na bazi pomičnih dvogodišnjih proseka s jednogodišnjom lagom, a ocenjene su iz eksponencijalnih relacija.

godine situacija je bitno drugačija, jer dolazi do znatnog usporavanja razvojnih performansi. Međutim, dok je usporavanje razvojnih performansi rezultiralo stopom rasta proizvodnje od 0,32% u poljoprivredi Unije, u jugoslovenskoj poljoprivredi je ostvarena negativna stopa rasta od 0,72%.

Komparativna analiza srednjoročnih stopa rasta⁶³ (grafikon 2.B.) ukazuje da je retardacija tempa rasta proizvodnje, naravno, znatno izraženija u jugoslovenskoj nego u poljoprivredi Unije. Razvojne performanse poljoprivrede Unije poboljšane su posle njenog proširenja iz 1973. godine, da bi zatim sve do 1995. godine srednjoročne stope rasta bile u tendencijskom smanjenju.⁶⁴ Od poslednjeg proširenja Unije iz 1995. godine i redefinisana zajedničke agrarne politike⁶⁵ dolazi do stalnog poboljšanja razvojnih performansi poljoprivrede Unije i dostizanja srednjoročne stope rasta od 1,34%, što je skoro ravno stopi rasta ostvarenoj 1986. godine i što je rezultiralo premašajem najvećeg apsolutnog obima finalne poljoprivredne proizvodnje iz prethodnog ciklusa.

Izuzetno naglašeno usporavanje relativnih razvojnih performansi jugoslovenske poljoprivrede⁶⁶ bilo je zaustavljeno u periodu od 1973. do 1977. godine i, u osnovi, je rezultiralo iz kompleksa razvojnih mera agrarne politike, pre svega investicione politike, kojima je značajnije podržan rast proizvodnje - posebno na privatnom sektoru - u vreme tzv. Zelenog plana iz 1973. godine. Negativan smer relativnog razvojnog

⁶³ Srednjoročne stope rasta računane su iz pomičnih šestogodišta i odražavaju kontinuelni petogodišnji pomični rast proizvodnje.

⁶⁴ Krajem ovog perioda, odnosno 1994. godine prvi put je došlo do ostvarenja negativne srednjoročne stope rasta od - 0,12%, da bi u 1995. Godini negativna srednjoročna stopa rasta bila povećana na - 0,44%.

⁶⁵ Jedna od konstanti zajedničke agrarne politike je i visok nivo subvencija u poljoprivredi Unije. Tako su 1996. Godine subvencije na nivou proseka Unije iznosile 531 DEM/ha poljoprivredne površine i 10980 DEM/aktivnom poljoprivredniku, a kretale su se u rasponu od 263 DEM/ha u Španiji do 1499 DEM/ha u Holandiji, odnosno od 2114 DEM/radnika u Portugalu do 28290 DEM/radniku u Belgiji.

⁶⁶ Posebno negativnu karakteristiku retardacionog procesa predstavlja činjenica da je on u dominantnoj meri uslovljen apsolutnim usporenjem rasta proizvodnje, a u znatno manjem obimu je posledica uticaja rastuće baze. Iako je na ovu okolnost blagovremeno ukazivano (Trkulja M., 1970. I 1973.g.) očito je da pravi zaključci nisu „izvučeni“ niti su definisane adekvatne mere na dugi rok.

procesa nakratko je bio zaustavljen i 1983-84. godine da bi od 1988. do 1996. godine bile ostvarivane negativne srednjoročne stope rasta poljoprivredne proizvodnje, sa apsolutnim minimumom od -3,23% u 1993. godini.⁶⁷ Iako je 1998. godine ostvarena srednjoročna stopa rasta od 3,06%, što je nivo relativnog rasta koji nije ostvaren još od 1978. godine, apsolutni obim poljoprivredne proizvodnje je još uvek manji od obima proizvodnje koji je ostvaren 1987. godine.

5.2. Odnosi u produktivnosti poljoprivrede

Posmatrano sa stanovišta agrarne resursne strukture, izražene u faktorskom odnosu zemljište/rad, i nivoa parcijalnih produktivnosti i faktorske determinisanosti rasta produktivnosti rada, razvoj jugoslovenske poljoprivrede odvijao se na liniji ekonomsko-istorijskog puta poljoprivreda evropskog razvojnog tipa. Jugoslovenska poljoprivreda je, međutim, i po resursnom odnosu zemljište/rad i po nivou obe parcijalne produktivnosti ispod proseka poljoprivrede zemalja evropskog razvojnog tipa.⁶⁸ Relativno nepovoljniji input-output odnosi jugoslovenske poljoprivrede svrstavaju je, prema tome, u grupu manje efikasnih zemalja u agrarnom razvoju, tj. u grupu zemalja sa znatno višim nivoom angažovanja rada i zemljišta za jedinicu proizvodnje. Ovi odnosi istovremeno indiciraju da jugoslovenska poljoprivreda u svom tridesetpetogodišnjem razvoju nije imala kombinaciju faktora poljoprivredne proizvodnje adekvatnu zemljama evropskog razvojnog tipa, posebno agrarno visokorazvijenim zemljama u okviru Evropske unije. S toga jugoslovenska poljoprivreda ostvaruje znatno niži nivo produktivnosti rada i niži nivo produktivnosti zemljišta u odnosu na prosečne parcijalne produktivnosti u poljoprivredi Unije (grafikon 3).⁶⁹ Indikativno je da su i poljoprivrede zemalja sa približnom resursnom

⁶⁷ U 1989. i 1990. Godini prethodna negativna srednjoročna stopa rasta od - 0,92% neznatno je poboljšana na - 0,61% i - 0,31%, respektivno.

⁶⁸ Detaljnije o ovoj problematici videti u radu Gajić dr M., Lovre dr K., Zekić S.: "Komparativna analiza razvojnih performansi jugoslovenske poljoprivrede", Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici, br.5, Subotica, 2000.

⁶⁹ Parcijalne produktivnosti rada i zemljišta su, inače „povezane“ preko faktorskog odnosa zemljiše/rad, tj. $(P/R) = (P/Z)(Z/R)$, gde P, R, Z označavaju proizvodnju, rad i zemljište, respektivno. U ovom radu proizvodnja je predstavljena finalnom poljoprivrednom proizvodnjom, a izražena je u žitnim jedinicama; rad je predstavljen brojem zaposlenih muških radnika u poljoprivredi na godišnjem nivou;

strukturuom i približnim inicijalnim nivomima produktivnosti poljoprivrede, kao što je npr. Grčka, tokom perioda 1955-90.g. ostvarile veće nivoe kod obe parcijalne produktivnosti poljoprivrede. Pojedinačno niža produktivnost poljoprivrede u odnosu na jugoslovensku ostvarivana je, do 1990. godine, u poljoprivredi Portugala i to samo kod produktivnosti rada.

Iako je raspon u produktivnosti rada i zemljišta između jugoslovenske poljoprivrede i poljoprivreda zemalja evropskog razvojnog tipa i Evropske unije, koji je u periodu do 1990. godine, naravno, "na štetu" jugoslovenske poljoprivrede, u prvom slučaju (E-tip) smanjen kod obe parcijalne produktivnosti, a u drugom slučaju (EU-15) samo kod produktivnosti zemljišta, neophodno je dodati da su rasponi u produktivnosti poljoprivrede povećani tokom devedesetih godina. Povećanje raspona u produktivnosti poljoprivrede u ovom periodu rezultiralo je ne samo iz bržeg rasta produktivnosti poljoprivrede zemalja Unije nego i iz smanjenja nivoa produktivnosti jugoslovenske poljoprivrede, posebno kod produktivnosti zemljišta. Komparacije za osnovne poljoprivredne proizvode - pšenicu, kukuruz, mleko i meso - (grafikon 4) to nedvosmisleno potvrđuju. Naime, prinosi u proizvodnji pšenice i kukuruza u agrarno visoko razvijenim zemljama Unije su više nego dvostruko veći nego u jugoslovenskoj poljoprivredi. Rasponi u proizvodnji mleka i mesa po hektaru su još izrazitiji i kreću se od oko 1:2,7 u odnosu na Austriju do 1:16 u odnosu na Holandiju. Izuzetno visoki rasponi u proizvodnji stočarskih proizvoda u odnosu na osnovni agrarni resurs, tj, zemljište su potvrda ranije konstatacije o neadekvatnoj kombinaciji faktora poljoprivredne proizvodnje u jugoslovenskoj poljoprivredi. Ekonometrijska analiza faktorske determinisanosti razlika u parcijalnim produktivnostima poljoprivrede Jugoslavije, s jedne strane, i poljoprivreda Evropske unije i Holandije, s druge strane, ukazuje da su razlike u produktivnosti rada i zemljišta, u proseku za period 1986-90. godina, u najvećoj meri uslovljene razlikama u faktorskim proporcijama stoka/rad i stoka/zemljište, zatim efektima bruto tehničko-tehnološkog progressa i nivoom primene hemijsko-bioloških inputa, prvenstveno mineralnih đubriva. Značajnost razlike u produktivnosti rada i zemljišta koja je determinisana razlikama u faktorskim

poljoprivredno zemljište je izraženo u hektarima oranične površine, dugogodišnjih zasada i trajnih livada i pašnjaka.

proporcijama stoka/rad i stoka/zemljište istovremeno indicira ekstenzivnu strukturu jugoslovenske poljoprivrede, u smislu nedovoljne zastupljenosti stočarske proizvodnje, ali i potencira nizak nivo iskorišćenosti proizvodnog potencijala stočnog fonda. Neophodno je, međutim, dodati da je smanjenje produktivnosti poljoprivrede, posebno produktivnosti zemljišta posledica ne samo smanjenja nivoa ulaganja i pogoršanja opšteg agro-tehnološkog nivoa jugoslovenske poljoprivrede u poslednjoj deceniji, nego i odsustva na dugi rok jasno definisanog i operacionalizovanog cilja agrarne politike u smislu maksimiziranja parcijalne produktivnosti zemljišta, odnosno proizvodnje po jedinici kapaciteta sve do stabilizacije proizvodnje, odnosno ponude na nivou domaće agregatne tražnje i trajnog eliminisanja deficita u spoljno- trgovinskoj razmeni proizvoda poljoprivrednog porekla.

5.3. Poljoprivreda u spoljno-trgovinskoj razmeni

Evropska ekonomska zajednica je u svom razvojnem putu od Zajednice šestorice do Evropske unije petnaestorice jednu od centralnih ekonomskih karakteristika imala u zajedničkoj agrarnoj politici, koja je u okviru defmisanih ciljeva rezultirala značajnim povećanjem stepena samodovoljnosti, odnosno smanjenjem deficita u spoljnotrgovinskoj razmeni proizvoda poljoprivrednog porekla.⁷⁰ Tako je ispod 40% inicijalna pokrivenost uvoza izvozom proizvoda poljoprivrednog porekla tendencijski povećavana, da bi 1968. godine premašila 50%, 1979.g. 70%, 1985.g. 80% i 1990.g. 90%. Od 1993,do 1999.g. godine pokrivenost uvoza izvozom u agrarnom segmentu oscilira u intervalu između 95,7% i 98,6%., što je značajno približavanje ostvarivanju trajnog neto izvoza proizvoda poljoprivrednog porekla. Unija je praktično suficitarna u kompetitivnim agrarnim proizvodima, pogotovu kompetitivnoj hrani, dok se deficit pojavljuje kod voća i povrća - u osnovi južnog voća, pirinča, uljanog semenja, prirodnog kaučuka i gume, prirodnih tekstilnih vlakana i duvana. Iako se udeo agrarnih proizvoda u spoljnotrgovinskoj razmeni Unije tendencijski smanjuje, stim što je u poslednjih desetak godina praktično izjednačen njihov udeo u ukupnom uvozu i izvozu, Unija je značajno povećala svoj udeo u svetskom agrarnom izvozu i smanjila svoj udeo u svetskom agrarnom uvozu. Evropska Unija je, zahvaljujući zajedničkoj agrarnoj

⁷⁰ Proizvodi poljoprivrednog porekla prema FAO-voj sistematizaciji obuhvataju sektore 0,1 i 4 i odeljke 21,22,26 (samo prirodna vlakna) i 29 Standardne međunarodne trgovinske klasifikacije.

politici postala najznačajnije organizovano tržište proizvoda poljoprivrednog porekla.⁷¹

Jugoslovenska poljoprivreda ima znatno "skromnije" performanse u odnosu na Uniju ne samo u proizvodnoj sferi nego - što je i logično u kontekstu dosadašnjeg razvoja - i spoljnotrgovinskoj sferi. Iako je jugoslovenski udeo u primarnim agrarnim resursima, tj. poljoprivrednom zemljištu i aktivnom poljoprivrednom stanovništvu u istim kategorijama Unije oko 4,3% i 13,4%, respektivno, udeo u agrarnom izvozu je svega 0,23%⁷². Ovaj udeo je ostvaren u izuzetno nepovoljnim ekonomsko-političkim okolnostima i potrebno je dodati da je on u prethodnom periodu bio i četverostruko veći, ali je i tada bio znatno ispod udela u primarnim agrarnim resursima. Jugoslovenski izvoz agrarnih proizvoda je veoma nestabilan, udeo izvoza i uvoza proizvoda poljoprivrednog porekla u ukupnom izvozu i uvozu je u tendenciji smanjenja, što odgovara zakonomernoj razvojnoj tendenciji, ali je neprimereno nizak u odnosu na stepen ekonomskog razvoja zemlje.⁷³ Izvoz je samo sporadično veći od uvoza, odnosno skoro kontinuelno je ostvarivan negativan spoljnotrgovinski saldo u razmeni ovih proizvoda, što je posledica neadekvatnog položaja agrara u razvojnoj politici zemlje i već spomenutog nedovoljno jasno definisanog i neoperacionalizovanog cilja agrarne politike na dugi rok. Pored nekompetitivnih poljoprivrednih proizvoda spoljnotrgovinski deficit se pojavljuje kod skoro svih grupa proizvoda. Jedina "svetla tačka" u smislu tendencijskog ostvarivanja neto izvoza su voće i povrće i duvan.

Komparacija izvoznih performansi u odnosu na primarne agrarne resurse Jugoslavije i Unije nedvosmisleno ukazuje na visoko zaostajanje jugoslovenskog agrara (grafikon 5). Slabije izvozne performanse jugoslovenske poljoprivrede su izraženije u komparaciji u odnosu na angažovani rad nego u odnosu na angažovano poljoprivredno zemljište, što korespondira sa razlikama u nivou produktivnosti ovih primarnih faktora poljoprivredne proizvodnje. Ne uzimajući za osnov komparacije izvozne performanse poljoprivrede Danske, Belgije i Holandije, kod kojih je udeo reeksporta i proizvoda viših faza prerada znatno viši od proseka za Uniju, dovoljno je uočiti da su razlike

⁷¹ Značajno je povećana njena eksportna pozicija u odnosu na pojedinačno najznačajnijeg izvoznika agrarnih proizvoda, tj. SAD ili u odnosu na pojedine grupacije, kao napr. CAIRNS grupu.

⁷² Podaci se odnose na period 1996-98. g., dakle, na period sa najvećim jugoslovenskim izvozom u prethodnoj deceniji.

⁷³ Udeo agrarnog izvoza u ukupnom jugoslovenskom izvozu je manji nego što je to slučaj kod visoko razvijen Holandije i Danske ili Grčke i Španije, manje razvijenih članica Unije.

visoke i u odnosu na izvozne performanse manje razvijenih zemalja Unije, kao što su Portugal, Grčka i Španija.

6. ZAVRŠNE NAPOMENE

Za većinu država CIE jedan od najviših prioriteta budućnosti je članstvo u EU. Precizni uslovi i vremenska dimenzija prijema nisu definisani, već je stepen harmonizovanosti političkih, ekonomskih i pravnih kriterijuma koje treba da ispune ove zemlje predmet procene EU. Sticajem okolnosti proces pridruživanja zemalja CIE Evropskoj uniji se “poklopio” s agrarnom reformom u samoj Uniji, za koju se očekuje da će biti intenzivirana u narednom periodu. Takođe, od zemalja u tranziciji se očekuje da implementiraju agro-prehrambene politike koje će imati manje distorzivne tržišne efekte. Stoga im predstoji usredsređenost na izgradnju institucionalnih kapaciteta primerenih slobodnoj tržišnoj privredi i razvijanje upravljačkih sposobnosti u formulisanju i implementaciji takve politike.

EU je državama u tranziciji predložila restrukturiranje i reformisanje poljoprivredno-prehrambenog sektora u pravcu veće kompetitivnosti na svetskom tržištu. Stoga je verovatno očekivanje da će se, pre formalnog pristupanja EU, u ovim zemljama proces privatizacije i reformi odvijati u smeru liberalizacije tržišta i cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, tržišta agrarnih inputa, tržišta kapitala i implementacije legislative kompatibilne normama EU. Progres u ovom pravcu će rezultirati daljnjim restrukturiranjem poljoprivredno-prehrambenog sektora s većim obimom direktnih investicija u tehnološke inovacije u agrarnom sektoru. Za privrede u tranziciji ovo će značiti poboljšanje kvaliteta i zdravstvene ispravnosti prehrambenih proizvoda i poboljšanje konkurentne sposobnosti na tržištu EU i na svetskom tržištu. Kroz celokupnost procesa transformacije specifična uloga institucija EU bi trebala da se ogleda u pomoći radi olakšavanja procesa prilagodjavanja, a ne bezuslovnim nametanjem *acquis communautaire*.

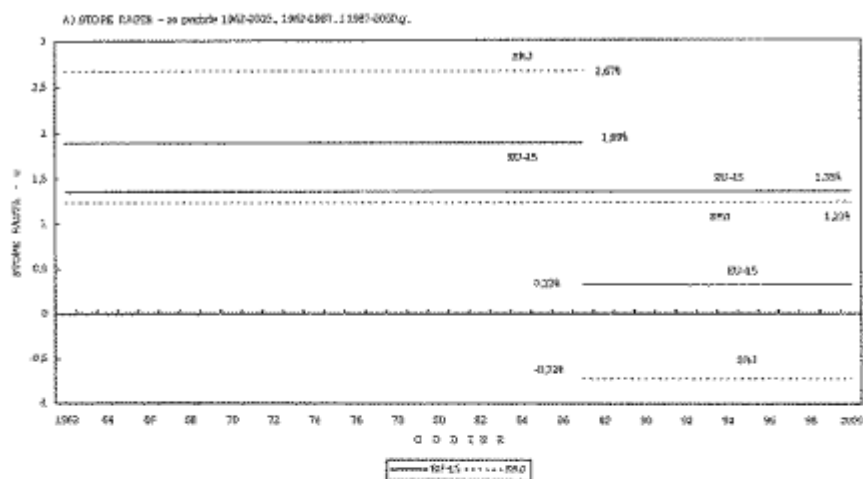
Bimodalna strategija razvoja, neadekvatan položaj poljoprivrede u privrednom razvoju zemlje i na dugi rok ciljno neoperacionalizovana agrarna politika rezultirali su značajnim usporavanjem razvojnih performansi jugoslovenske poljoprivrede. Njena komparativna propulzivnost iz perioda do sredine osamdesetih godina prošlog veka bitno je reducirana u periodu od 1987. do 2000. godine, čemu je u značajnoj meri doprinela i ekonomsko-politička izolacija zemlje u prethodnoj deceniji. Komparativna analiza dosadašnjeg razvoja ukazuje da jugoslovenska poljoprivreda ostvaruje slabije razvojne performanse u odnosu na poljoprivredu Evropske Unije i to kako u rastu proizvodnje, tako i u nivou produktivnosti rada i zemljišta, a pogotovu u obimu izvoza proizvoda poljoprivrednog porekla.

Literatura:

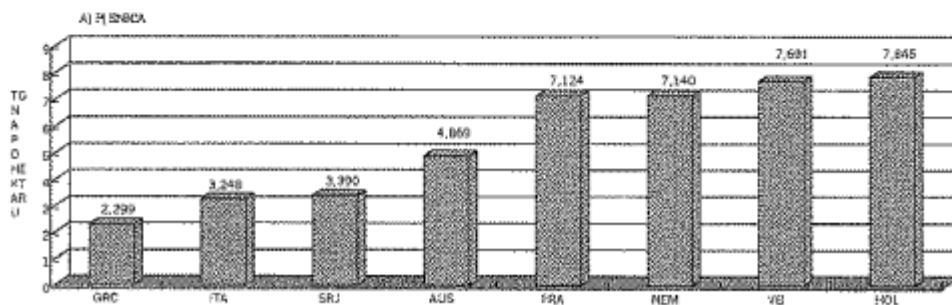
1. Buckwell A., et al: "*Towards a Common Agricultural and Rural Policy for Europe*", Report of an Expert Group Converted by the Commission of European Communities Directorate General, V.I/A1 Brussels, 1997.
2. Cochrane, N.: "Enlargement to the East", u Bernstein, J. at al: "*The European Union 's Common Agricultural Policy: Pressures for Change*", Europe - International Agriculture and Trade Report; USDA, ERS, WRS-99-2 Washington, D. C., 1999, pp. 22-32 (<http://www.econ.ag.gov>)
3. Csaki. C., Lerman, Z. (eds.): "Structural Change in the Farming Sectors in Central and Eastern Europe: Lessons for EU Accession", *World Bank Technical Paper*, No. 465, World Bank, Washington, D C. 2000.
4. EU Commission: "*Agenda 2000 -- For a Stronger and Wider Union*"; Brussels, 1997.
5. EU Commission: "*Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries - Summary Report*" Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, June 1998.
6. (http://europa.eu.int/comm/dg06/public/caprep/prospects/sum_en.pdf).
7. EU Commission: "*EU and enlargement -- Pre-accession instruments: Focus on agriculture*", Directorate General for Agriculture (DG VI)? Working Document, Brussels, 2000. (http://europa.eu.int/comm/dg06/public/caprep/sapa_en.pdf),
8. FAO: "*Integration of European Agriculture and Priorities for FAO' s Assistance in Central and Eastern Europe (CEE) and the Commonwealth of Independent States (CIS) Economies in Transition*", Report of the Meeting of Experts on Experience of Reforms, Warsaw ,6-9 March 1997, FAO, Rome, 1997. (<http://www.fao.org>).
9. FAO; "*State of Food and Agriculture 1998*", FAO, Rome, 1998.
10. Gajić M., Lovre K., Zekić S.; "*Komparativna analiza razvojnih performansi jugoslovenske poljoprivrede*", Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici, Subotica, 2000.
11. Hayami Y., Ruttan V.W.: "*Agricultural Development: An International Perspective*" The

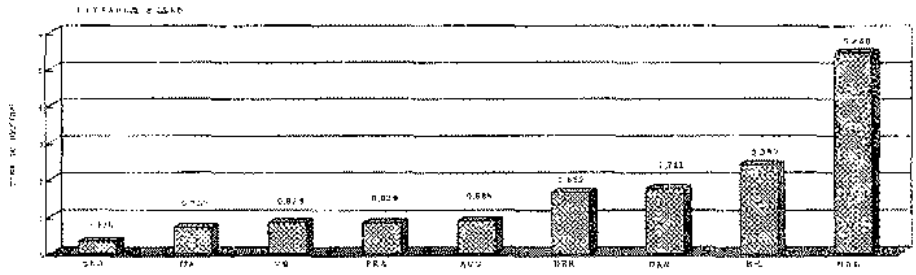
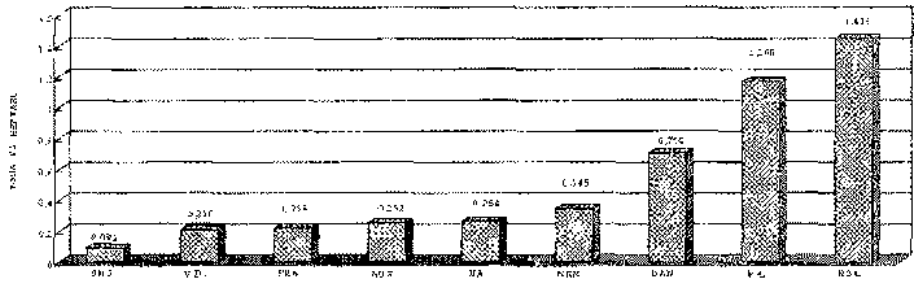
- Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1980.
12. Josling, T., Kelch, D., Liapis, P., Tangermann, S.: "Agriculture and European Union Enlargement", Market and Trade Economics Division, Economic Research Service. U.S. Department of Agriculture. *Technical Bulletin*, No, 1865, Washington, D. C. 1998. (<http://www.ers.usda.gov>).
 13. Leetma, E. S., Jones A.,E., Seeley, R.: "Enlargement: of the European Union to the Central and Eastern Europe: Obstacles and Possible Consequences of Policy Harmonization", u Burfisher E. M., Jones A, E. (eds.): "Regional Trade Agreements and U.S. Agriculture ,, Market and Trade Economics Division, Economic Research Service, U. S, Department of Agriculture, *Agricultural Economic Report*. No. 771, Washington, D.C.,1998., pp. 121 - 130. (<http://www.ers.usda.gov>)
 14. Lerman, Z.: "From Common Heritage to Divergence: Why the Transition Countries Are Drifting Apart by Measures of Agricultural Performance" *American Journal of Agricultural Economics*, VoL 82, No. 5, November 2000, pp, 1140-1148.
 15. Lovre K. Gajić M.: "Produktivnost primarnih rearsa i strategija ravoja jugoslovenske poljoprivrede", referat na IV međunarodnom naučnom skupu "Strategijski menadžment u poljoprivrednim organizacijama", Subotica, 1999.
 16. Mundlak Y., Larson D., Butzer R.; "The Determinants of Agricultural Production: A Cross-Country Analysis", PRWP 1827, The World Bank. Washington, 1997.
 17. OECD: "Agricultural Finance and Credit Infrastructure in Transition Economies" Proceedings of OECD Expert Meeting, Moscow, February 1999, OECD, Paris, 1999. (<http://www.oecd.org>).
 18. OECD: "Agricultural Policies in Emerging and Transition Economies 1999", OECD, Paris,1999. (<http://www.oecd.org>).
 19. OECD: "Agricultural Policies in Emerging and Transition Economies 2000", OECD, Paris, 2000. (<http://www.oecd.org>).
 20. Prasada Rao D.S.: „*Intercountry Comparisons of Agricultural Output and Productivity*“, FAO ESDP 112, FAO, Rome, 1993.
 21. Swinnen, F. M. J., Mathijs, E.: "Agricultural Privatisation, Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe: A Comparative Analysis“, u Swinnen, F. M, J., Buekwell. A.; Mathijs, E. (eds.): "Agricultural Privatisation, Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe“, Ashgate, Aldershot, 1997.
 22. Tangermann, S., Banse. M. (eds.): "Central and Eastern European Agriculture in an Expanding European Union", CABI Publishing, Wallingford, 2000.
 23. Trkulja M.: "Politika dugoročnog razvoja poljoprivrede“, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad,1970.
 24. Yamada S., Ruttan V.W.: "International Comparisons of Productivity in Agriculture", objavljeno u Kendrick W.J., Vaccara N.B.: "New Developments in Productivity Measurement and Analysis“, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1980.

Grafičan 2 STOPIE RASTA POLJOPRIVRATNE PROIZVODNJE

Grafičan 4 PROIZVODNJA PO HEKTARU
- prosek 1996-98.g.

Question 5: KVO 2: POLDOBERWIRKUNG PROZENTA
 (summe 1994-98 g.)

